

O'ZBEK VA FRANSUZ MADANIYATINING SHAKLLANISH TARIXI VA
UNING ILMIY ASOSLARI

Jo'rayeva Moxinur Najmiddin qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va fransuz madaniyatlarining shakllanish tarixi, ularning ilmiy-nazariy asoslari hamda o'zaro ta'sir va mushtarakliklari tadqiq etilgan. O'zbek madaniyati qadimgi sivilizatsiyalar — Baqtriya, So'g'd va Xorazm davlatlaridan boshlab, islom oltin davri orqali hozirgi zamonaviy ko'rinishga ega bo'lgan murakkab tarixiy jarayon sifatida ko'rib chiqiladi. Fransuz madaniyati esa Gallo-Rim davridan tortib Renessans, Ma'rifatchilik va hozirgi globallashuv davrigacha bo'lgan uzluksiz rivojlanish yoyli orqali tahlil qilinadi. Ikkala madaniyatning ilmiy tadqiqotlardagi o'rni, xususan madaniyatshunoslik, tarix va falsafa fanlari nuqtai nazaridan baholangan. Maqola solishtirma-tarixiy va tizimli tahlil metodologiyasiga asoslanadi.

Kalit so'zlar: o'zbek madaniyati, fransuz madaniyati, madaniy shakllanish, sivilizatsiya, solishtirma madaniyatshunoslik, tarixiy tahlil.

KIRISH

Madaniyat — insoniyat tarixining eng murakkab va ko'p qirrali hodisalaridan biri bo'lib, u nafaqat xalqlarning o'tmishini, balki kelajagini ham belgilovchi asosiy omillardan biridir. O'zbek va fransuz xalqlari dunyo sivilizatsiyasining ikki alohida qutbini ifodalab, har biri o'zining betakror madaniy merosi, tarix-falsafiy an'analari va ilmiy-intellektual salohiyati bilan ajralib turadi. Ushbu ikkala madaniyatni qiyosiy tadqiq etish, ularning shakllanish tarixini ilmiy asosda o'rganish bugungi globallashuv jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi.

Madaniyatshunoslik fanining rivojlanishi bilan birga solishtirma madaniyat tadqiqotlari ham yangi bosqichga ko'tarildi. E. Tylor, L. Morgan va F. Boas kabi olimlar madaniyatni inson jamiyatining kompleks hodisasi sifatida ta'riflashgan bo'lsa, keyinchalik strukturalizm (K. Levi-Stross), funksionalizm (B. Malinovski) va postmodern yondashuvlar (M. Fuko) bu sohani yanada boyitdi. O'zbek madaniyatini o'rganishda esa A. Fitrat, O. Sharafiddinov, B. Valixo'jayev va boshqa mahalliy olimlarning ishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

2. O'zbek madaniyatining shakllanish tarixi

O'zbek madaniyatining ildizlari mil. avv. III—II ming yilliklarga borib taqaladi. Zarafshon vodiysi, Amudaryo bo'ylarida yuzaga kelgan dastlabki shaharsozlik madaniyati — Sopollitepa, Jarqo'ton kabi yodgorliklar bu hududda madaniyatning juda qadim zamonlardan boshlab rivojlanganligini ko'rsatadi. Baqtriya va So'g'd sivilizatsiyalari esa antik dunyo bilan Sharqni bog'lovchi muhim madaniy ko'prik vazifasini o'tagan.

IX—XII asrlarda O'rta Osiyoda ilm-fan va madaniyatning oltin davri boshlandi. Bu davrda Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy algebra va astronomiya sohasida, Abu Rayhon Beruniy tabiiy fanlar va tarix sohasida, Abu Ali ibn Sino tibbiyot va falsafada jahon miqyosidagi kashfiyotlarni amalga oshirdi. Firdavsiy, Rudakiy, keyinroq esa Alisher

Navoiy adabiyotda o'lmas asarlar yaratib, madaniyatning ma'naviy poydevorini mustahkamladi. Samarqand va Buxoro nafaqat savdo markazlari, balki o'rta asrlar dunyosining yetakchi ilmiy va madaniy markazlariga aylandi.

Temuriylar davri (XIV—XV asrlar) o'zbek madaniyatining yangi yuksalish bosqichi bo'ldi. Amir Temur va uning vorislari tomonidan qo'llab-quvvatlangan san'at, me'morchilik va ilm-fan ravnaqi natijasida Movarounnahr yana bir bor jahon madaniyatining markaziga aylandi. Ko'k Gumbaz, Bibi-Xonim masjidi, Shohizinda ansambli kabi me'moriy obidalar bu davr madaniyatining ulug'vorligini bugungi kunga qadar namoyon etib kelmoqda. XIX asr oxiri — XX asr boshlarida jadidchilik harakati o'zbek madaniyatini modernlashtirish va Yevropa ilm-fani bilan uyg'unlashtirish yo'lida muhim rol o'ynadi.

3. Fransuz madaniyatining shakllanish tarixi

Fransuz madaniyatining shakllanishi Gall qabilalarining uzoq tarixiga borib taqaladi. Rim imperiyasining Galliyaning bosib olishi (mil. avv. I asr) madaniy sintezning kuchli omili bo'ldi. Gall-Rim madaniyati lotin tili, Rim huquqi va me'morchiligi bilan mahalliy an'analarning qo'shilishidan yuzaga keldi. V asrda Frank qabilalarining kelishi va xristianlashtirish jarayoni yangi madaniy qatlam hosil qildi. Karl Buyuk (768—814) davrida ilm-fan va san'atni tiklash harakati — Karoling Uyg'onishi — Yevropadagi birinchi yirik madaniy islohotlardan biri bo'ldi.

O'rta asrlarda gotikaning rivojlanishi, Notre-Dame sobori va Chartres katedralining qurilishi fransuz me'morchiligi va san'atining ulug'vorligini namoyon etdi. XIV—XVI asrlarda Fransiyaga kirib kelgan Italiya Renessanssi tufayli Fransua I saroyida Leonardo da Vinchi kabi daholar mehmon bo'ldi, adabiyot va san'atda insonparvarlik g'oyalari keng yoyildi. XVII asrda klassitsizm yo'nalishi (Kornel, Rasin, Moler, Pusse) fransuz madaniyatining o'ziga xos milliy uslubini belgilab berdi va Yevropa sahnasida Fransiyani madaniy yetakchiga aylantirdi.

XVIII asr Ma'rifatchilik davri fransuz va umuminsoniy madaniyat tarixida alohida o'rin tutadi. Volter, Russo, Didro, Monteske kabi mutafakkirlar ijtimoiy-siyosiy fikrni tubdan o'zgartirib, 1789 yilgi Buyuk Fransuz inqilobiga intellektual zamin yaratdi. Bu inqilob nafaqat Fransiya, balki butun dunyo madaniyatiga erkinlik, tenglik va birodarlik g'oyalarini singdirdi. XIX asrda romantizm, realizm, impressionizm harakatlari fransuz madaniyatini yangi cho'qqilarga olib chiqdi.

4. Ikkala madaniyatning ilmiy asoslari va qiyosiy tahlili

O'zbek va fransuz madaniyatlarini solishtirma tahlil qilish ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniq ko'rsatadi. Birinchidan, ikkalasi ham o'z tarixida madaniy sintez jarayonini boshidan kechirgan: o'zbek madaniyati ko'chmanchi va o'troq xalqlar, turli diniy an'analarga ta'sirida shakllangan bo'lsa, fransuz madaniyati Gall, Rim va Frank elementlarining qo'shilishidan yuzaga kelgan. Ikkinchidan, har ikkala madaniyat ham o'z «oltin davrida» ilm-fan va san'atning yuksak cho'qqisiga erishgan va jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo'shgan.

Ilmiy metodologiya nuqtai nazaridan, ikkala madaniyatni o'rganishda sivilizatsion yondashuv (A. Toynbi, O. Shpengler), madaniy antropologiya (K. Girts) va semiotika (Y. Lotman, U. Eko) metodlari samarali qo'llanilmoqda. O'zbek madaniyatini tadqiq etishda

sharqshunoslik maktabi — Bartold, Masson, Pugachenkova kabi olimlarning merosidan foydalanish ilmiy an'anaga aylangan. Fransuz madaniyatini o'rganishda esa Annales maktabi (M. Blok, L. Fevr, F. Brodèl) tarixiy-madaniy tahlilning metodologik asosini tashkil etadi.

O'zbek va fransuz madaniyatlarining o'zaro munosabatlari tarixan XIX asrdan, ayniqsa Markaziy Osiyodagi fransuz ekspeditsiyalari va ilmiy misiyalari davridagdan boshlab rivojlana boshladi. A. Vamberi, P. Lerua-Boljye kabi fransuz ziyolilari O'rta Osiyo madaniyatiga katta qiziqish bildirgan. Hozirgi kunda esa Parij va Toshkent universitetlari o'rtasidagi ilmiy hamkorlik, birgalikdagi arxeologik ekspeditsiyalar va madaniy almashinuv dasturlari ikki xalqning intellektual yaqinlashuvini ta'minlamoqda.

5. Xulosa

O'zbek va fransuz madaniyatlari bir-biridan uzoq geografik va tarixiy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, ular bir qator umumiy xususiyatlarga ega: madaniy sintez jarayoni, ilm-fan va san'atning yuksak rivojlanishi, xalq hayotining barcha sohalarini qamrab oluvchi murakkab me'yor va qadriyatlar tizimi. Ikkala madaniyat ham jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan va bugungi kunda ham o'zining yaratuvchi salohiyatini saqlab kelmoqda.

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, madaniyatlarni qiyosiy o'rganish — yaxlit dunyoni tushunishning zaruriy sharti. Globallashuv sharoitida o'z madaniy o'zligini saqlash bilan birga boshqa madaniyatlarga ochiq bo'lish — zamonaviy milliy madaniyat rivojlanishining asosiy tamoyili bo'lmog'i lozim. Kelajakda o'zbek-fransuz madaniy munosabatlarini ilmiy jihatdan yanada chuqur o'rganish, ikki xalq o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bartold V. V. Sochineniya. T. II. — Moskva: Nauka, 1963. — 1012 b.
2. Beruniy A. R. Hindiston. — Toshkent: Fan, 1965. — 486 b.
3. Brodel F. Materialnaya tsivilizatsiya, ekonomika i kapitalizm. T. I. — Moskva: Progress, 1986. — 622 b.
4. Girts K. Interpretatsiya kultur. — Moskva: ROSSPEN, 2004. — 560 b.
5. Ibn Sino A. A. Kitob ash-shifo. Falsafa. — Toshkent: Fan, 1980. — 632 b.
6. Lotman Yu. M. Semiosfera. — Sankt-Peterburg: Iskusstvo, 2000. — 704 b.
7. Navoiy A. Asarlar. 15 jildlik. — Toshkent: Fan, 1963—1968.
8. Pugachenkova G. A. Iskusstvo Sredney Azii. — Moskva: Iskusstvo, 1965. — 247 b.
9. Sharafiddinov O. Milliy uyg'onish. — Toshkent: Sharq, 1994. — 320 b.
10. Toynbi A. Postigheniye istorii. — Moskva: Progress, 1991. — 736 b.
11. Tylor E. B. Pervobytnaya kultura. — Moskva: Politizdat, 1989. — 573 b.
12. Valixo'jayev B. O'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 1990. — 415 b.